

А. М. ГАЛАС
ПРО СТИЛІСТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПЕРІОДУ

Одним із стилістичних засобів увиразнення змісту і форми висловлювання є період — особливий різновид простого чи складного речення, чітко поділеного на дві частини, з ритмічною наростаючо-спадною інтонацією, злам якої позначається виразною паузою. Інформація про період важлива не тільки на уроках і факультативних заняттях з української мови, але й на уроках літератури під час аналізу мови художніх творів.

Відповідно до типів зв'язного мовлення можна виділити періоди-описи, періоди-розповіді й періоди-роздуми (хоча в «чистому» вигляді вони трапляються нечасто, більш типовими є періоди-описи). Вважається, що універсальною стилістичною функцією (стилістичним значенням) періоду є створення піднесеності, урочистості, емоційності. Не можна не погодитись, однак, із С. Я. Єрмоленко, що при аналізі синтаксичних явищ «виділяються стилістичні значення, що проявляються тільки в конкретному вживанні синтаксичних одиниць, при наповненні їх відповідною лексикою і функціонуванні в інтонаційно-синтаксичній структурі тексту, іншими словами, йдеться про «стилістичне звучання» тієї чи іншої форми, вживаної в контексті, а не про її постійну диференційну ознаку — стилістичне значення» (Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. — К.: Наук. думка, 1982. — С. 42). Яким же буває «стилістичне звучання» періоду? При всій багатоплановості, «поліфонії» періоду можна виділити провідні елементи, через які здійснюється зв'язок із дрібнішими компонентами стилістичного значення і темою періоду, зумовленою контекстом.

Періоди-описи, що виступають елементами портретного зображення, можуть мати ліричне захоплене або викривально-розвінчувальне звучання. Напр.: «Від його [Філона Бесараба] тихого щирого голосу, м'якої посмішки, від ясного світла, яке виходило з глибин великих темно-карих очей, — // від усієї його злегка кволої фігури віє добротою і вродженим благородством» (О. Довженко).

Форма періодів-описів об'єднує елементи пейзажного зображення, яким здебільшого розпочинається твір. Напр.: «Що давно ліси густі, непрохідні закривали майже весь Її [Тухольщини] простір, окрім високих полонин, сходили в долину аж над самі ріки, — // тепер вони, мов сніг на сонці, стопилися, зріділи, змаліли, декуди пощезали, лишаючи на собі лісі образи: інде знов із них остоялися лише пообсмалювані пеньки, а з-між них де-де несміло виростає нужденна смеречина або ще нужденніший яловець» (І. Франко).

У періоді-описі як самостійній одиниці тексту виділяються елементи портретного, пейзажного, інтер'єрного чи іншого зображення. Засобами таких періодів посилюється враження контрасту або гармонії зіставляваного в тексті. Напр.: «Несмілі шуми саду і лісу, блакитне березневе малювання поміж деревами, тугий перестук краплин, що вже закипають кригою, і зоряний цвіт у гіллі — // усе нагадує той казковий чарівний край, який давно втратили убогі діти землі» (М. Стельмах); «Після довгого літнього дня, коли сонце сідає, а розпечена земля поволі скидає з себе золоті шати, коли на бліде, втомлене днем небо з'являються крадькома несміливі зорі, в останньому промінні сонця справляє грища мушва, а дивно м'яке, золото-рожеве повітря приймає віддаль бузкові тони і робить простори ще ширшими і ще глибшими, — // Маланка з Гафійкою волочать курною дорогою утому тіла й приємне почуття скінченого дня» (М. Коцюбинський).

Стилістичне значення періодів-розповідей багато залежить від тематичного спрямування всього тексту і відведеної в ньому композиційної ролі. Характерна синтаксична форма, інтонаційний малюнок у єдності з лексичним наповненням увиразнюють патетичне, епічне, захоплене, іронічне, сатиричне та інше звучання періодів-розповідей. Напр.: патетичне: «Ненависть воюючих була така велика, незліченні маси воїнів так палко жадали загибелі ворога, визволителям Батьківщини так хотілося перемоги, // що смерть часом немовби відмовлялася приймати жертви, і тоді бійці виходили живими із самих, здавалося, глибин пекла, і, оглядаючись здивовано на смертні свої шляхи, вражали усіх навколо безприкладною своєю силою» (О. Довженко); епічне: «В ті зимові сонячні дні при півста градусях морозу

Шура, думаючи про полтавчан, про винищувачі нових систем, що випробовуються за п'ять тисяч кілометрів від фронту, про ешелони гвардійських мінометів, що мчали, криті інеєм, крізь тайгу, — // думаючи про все це, вона з особливою силою відчула, що ніколи ніяким ворогам не скорити її могутню Батьківщину, її волелюбний народ» (О. Гончар); захоплене: «Про що б не заходила мова — про нові вистави у театрі, про шкільні справи (я тоді вчителював на селі), про вчинену комусь несправедливість, про мистецтво й літературу, про вузькість поглядів у декого з громадських діячів того часу чи про перспективи народного господарства, — // Довженко займався, як вогонь, хоча не раз до палких речей домішував добру пайку суто українського гумору, скрашеного, як сонячним промінням, чарівною його усмішкою» (М. Рильський); іронічне: «Їй [Раїсі Левицькій] було страшно і любо; вона ховалась із своїм скарбом, зачитуючись до болю голови, тремтіла од нових думок і почувала в собі таку любов до нещасного «народу», що спочатку хотіла вмерти для нього, // а потому роздумала і поклала жити» (М. Коцюбинський); сатиричне: «Якщо не мовчати, на догоду довгій низці редакторів, наставників і начальників, і не кривити пером в обхід питань, на догоду благополучності, на догоду тому, що скаже підла старенька княгиня Марія Олексіївна, на догоду квартирі своїй, машині своїй, дачі своїй, місцю в президії своєму, — // важко писати про село, де пролетіло безповоротно дитинство» (О. Довженко); гумористичне: «Але чому ось так: коли і звідки в Європі з'явилась картопля, якими шляхами примандрувала вона до нас, // це достеменно відомо, а от звідкіля взявся паслін на Терівщині та й взагалі як давно він росте на планеті, — // в жодному довіднику цього не знайти...» (О. Гончар).

Грамотичні й емоційно-експресивні можливості періоду реалізуються найповніше в текстах-роздумах. Структурна й змістова «розгалуженість» періодів-роздумів, як правило, більша, рясніша, ніж періодів-описів чи періодів-розповідей. Тому при виділенні стилістичного значення («звучання») надійніше буде спиратися на тематику. Адже роздум частіше буває позбавлений відтінку патетики, захоплення, іронії, сатири чи гумору. Можна припустити певну «нейтральність» стилістичного значення частини періодів-роздумів, однак незаперечним є те, що сама форма періоду дозволяє відтінити, підсилити висновок — центральну думку, головне в повідомленні. Ось деякі приклади: роздум про духовні цінності, мистецтво: «Коли я стою перед витвором старогрецької скульптури, сповненої гармонії й світла, або дивлюсь на картини Рафаеля, читаю світлу лірику Пушкіна, або слухаю українські народні пісні, що вражають нев'янучою співучою красою, — // я не перестаю дивуватися, як творці цих шедеврів у реальному, звичайному, земному вміли знаходити піднесене, вічне» (О. Гончар); роздум про письменницьку майстерність: «Коли йдеться про майстерність письменника, про його професійну підготовленість до нелегкої й відповідальної творчої праці, коли хочемо визначити справжність таланту, що йде в літературу, // то неодмінною ознакою тут буде, мабуть, саме це: вміння молодого митця вслухатися в мову народу, всією душею сприймати й відчувати слово народне, його інтонаційні відтінки, всю його багатобарвність, розмаїття, красу, часом глибоко приховану» (О. Гончар); роздум про смисл життя: «Можна, звичайно, прожити і без пісні, без поезії, вік можна було б вікувати наодинці з холодильником, // але що б це було за життя!» (О. Гончар); роздум про долю народу в час випробувань: «Коли затихне грім останніх гармат, і аероплани накреслять у небесах слово «мир» усіма мовами, коли не повернеться додому стільки дорогих і любих, коли мільйони людей повернуться не в оселі, а на згарища і, оглядаючись, не пізнають ні вулиць, ні сіл, ні міст своїх, і не знайдуть уже ніколи тих, до кого прагнули їхні серця, — // тоді тільки побачить людство, який страшний шлях воно пройшло, в яку безодню невимовних страждань, злигоднів, горя і неповторних утрат ввергнув його підлий отаман німецького войовничого імперіалізму — Гітлер» (О. Довженко); роздум про взаємовідносини між людьми, про зв'язок поколінь: «Якщо із арсеналів кількатисячолітньої духовності ми не добудем бодай тієї простої істини, що нам треба бути не такими зловорожими один до одного, якщо не навчимося елементарної взаємовживчивості, терпимості — // неминуче в крові захлинемося» (О. Гончар); роздум про волю до життя:

«Одцвіте буйне волосся в людини, облетять кучері, як з весняної верби, похолоне кров і похолоне серце, // а людина все змагається, все простягає вперед долоні і, як парус, кличе пройти моря й пройти океани, припасти натомленим тілом до землі й дати сонцеві, дощам і вітрові робити їхнє діло» (Ю. Яновський).